

Het licht aan het einde van de tunnel 1883-1885

Een ontploffing te Ganshoren

Op 23 februari 1883 wandelden twee jonge Fransen, Paul Métayer en Antoine Cyvoct, vanuit Brussel via Ganshoren richting platteland. De uitstap kende een droevig einde. Paul Métayer maakte een ongelukkige val, waarbij een zelf ineengestoken bom die hij bij zich droeg, tot ontploffing kwam. De Fransman werd zwaar gewond en overleed de volgende dag. Deze gebeurtenis veront-rustte de overheid danig¹.

Cyvoct bleek een actief anarchist uit het toenmalig anarchistisch centrum Lyon te zijn. Op de vlucht voor het Franse gerecht was hij over Lausanne en Verviers uiteindelijk in Brussel beland. Métayer was het voorbeeld van de jonge anarchist met een ongelukkig verleden en met navenante wraakgevoelens tegenover de maatschappij. Ook hij was na vele omzwervingen vanuit Lyon over de Jura (waar hij een tijdje novice was) in Brussel terechtgekomen. Eigenlijk was hij op weg naar Antwerpen om vandaar af te varen naar Amerika. Zijn familie zou - in de hoop zo van de jonge man verlost te raken - de reis, evenals de eerste maanden van zijn verblijf aldaar, financieren².

Te Brussel, waar ze samen een kamer betrokken, initieerde Cyvoct Métayer in het vervaardigen van springstoffen. Inspiratie hierbij boden mogelijk de diverse artikelen die men toentertijd daaromtrent in de anarchistische pers kon vinden. Ongetwijfeld met het oog op een experiment, als voorbereiding op het ware werk, hadden zij zich die dag naar buiten begeven. Concrete opties hadden ze in dat verband wel niet genomen; politie, gerecht en staatsveiligheid bleven er het raden naar hebben (het parlement, de koningin?).

En ook een anonieme brief waarin met veel gevoel voor de tijdgeest in Rusland was nog niet zo lang geleden tsaar Alexander II door nihilisten om het leven gebracht - gealludeerd werd op een internationaal complot van een aantal Russen en Fransen, waarbij Métayer mede zou hebben ingestaan voor het geldtransport, bleek uiteindelijk een dood spoor. Een uitgebreide correspondentie met de veiligheidsdiensten van Frankrijk, Duitsland, Engeland, Italië, Roemenië en Rusland leverde slechts weinig resultaat op. Men kwam wel op het spoor van twee Russische studenten die betrokken waren bij het overbrengen van geld dat naar hun zeggen bestemd was voor collega's in Parijs en

te maken had met studieleningen. Het tegendeel kon niet bewezen worden en uiteindelijk leidde de ontploffing te Ganshoren enkel tot de veroordeling van de Russische student Grégoire Fédersch en van de Fransman Antoine Cyvoct wegens het dragen van een valse naam. Ondanks de weinig spectaculaire uitkomst bleef bij de toenmalige Brusselse politiecommissaris het sterke vermoeden leven dat men hier toch te maken had met een complot tegen de binnenlandse veiligheid of op zijn minst genomen met de voorbereiding van een aanslag tegen een vreemde natie.

In de hele zaak kwam wel de rol aan het licht die de Brusselse anarchist Hubert Delsaute speelde als contactpersoon voor buitenlanders. Bij hem kwamen zowel Cyvoct en Métayer als de twee Russische studenten over de vloer. Mogelijk hadden ze elkaar daar ook ontmoet. Van enig ander contact van Cyvoct en Métayer met het Brussels anarchisme hebben we geen weet, tenzij we daar ook de begrafenis van Métayer onder verstaan. Les Cosmopolitains, die als vrijdenkersvereniging burgerlijke begrafeningen propageerde en zo ook de zorg voor de teraardebestelling van Métayer op zich had genomen, had in een pamflet alle socialistische groeperingen uitgenodigd. Toch gaf net de plechtigheid aanleiding tot een (vermoedelijk eenmalige) blijk van betrokkenheid - in het openbaar - vanwege het Brusselse anarchisme (of althans één van zijn vertegenwoordigers). De lijkrede werd meer bepaald uitgesproken door de Brusselse anarchist Egide Govaerts³. Govaerts hekelde het gerecht, prees de toewijding van de aflijvige en riep op om diens taak voort te zetten. Lof kwam er ook van het Antwerpse anarchistische blad *De Opstand* voor het vastberaden stilzwijgen van Métayer op zijn sterfbed: "Zoo sterven Anarchisten!"⁴

Een donkere tunnel

Tijdens de jaren 1883-1884 traden de Brusselse anarchisten nauwelijks naar buiten. Ze hadden geen eigen orgaan en als hun dan toch iets van het hart moest, waren ze aangewezen op de anarchistische pers te Lyon of op het Parijse *Le Révolté*. In eigen land bleef hun niets anders over dan de Antwerpse, Nederlandstalige *Opstand* financieel te steunen. Die *Opstand* was van 1882 tot 1884 overigens het enige anarchistisch blad in België en dat zegt wat, niet alleen over de beweging te Brussel, maar in het hele land.

Er werden ook geen openbare vergaderingen belegd. Symptomatisch in dat verband is de bijna totale afwezigheid van anarchisten in de actie rond de zaak-Cyvoct. Ongeveer een jaar na de ontploffing te Ganshoren kwam Cyvoct weer in het nieuws. In de nasleep van de hele zaak had men Cyvoct aan Frankrijk uitgeleverd. Uiteindelijk werd hij op 22 februari 1884 door het assisenhof van de Rhône veroordeeld tot de doodstraf, maar die werd vervolgens omgezet in levenslange dwangarbeid. Belangrijk hierbij was wel dat Cyvoct

enkel schuldig werd bevonden aan aansporing tot geweld, maar niet aan deelneming aan dat geweld zelf (een aanslag op een theater te Lyon in oktober 1882). Voor progressistische en socialistische kringen was dit een aanleiding om de regelmatigheid van de uitlevering van Cyvoct ter discussie te stellen. De anarchisten bleken nagenoeg niet bij dit protest betrokken te zijn, tenzij misschien die ene druk bijgewoonde meeting van 28 februari waar de anarchist Govaerts, naast de socialisten Delfosse, Bertiaux, Steens en Volders, en de progressistische advocaat Lorand, deel uitmaakten van het bureau. De commentaar van de Brusselse anarchisten in de bevriende Lyonese pers was in dat verband tekenend: wat kon het de overheid nog schelen dat ze ter zake op de vingers getikt werd⁵?

Het optreden van de Brusselse anarchisten werd in die tijd gekenmerkt door tweeslachtigheid, om niet te zeggen inertie. Hun opvattingen, voor zover deze tot uiting kwamen, waren conform de internationale anarchistische ambiance ronduit revanchistisch, gewelddadig. De beginselverklaring van de in november 1883 opgerichte groep Les Bras de Fer had het onomwonden over strijd tegen de burgerij, wraak en gerechtigheid, alsook over het gebruik hierbij van de meest gewelddadige middelen (dolk, vergif, springstof...). Begin 1884 kon men daar, nog altijd in de Lyonese pers, het vervolg op lezen. De strijd tegen de uitbuiters zou een guerrilla, een partizanenoorlog worden, zowel op het platteland als in de steden. Het was een rechtvaardige strijd, een strijd voor ontvoogding. De Brusselse anarchisten hadden al hun hoop op de sociale revolutie gesteld; het minste teken van sociale onrust was bij wijze van spreken voldoende om haar komst nakend te achten⁶.

Maar wat bleef de Brusselse anarchisten in afwachting te doen? Hun optreden, voor zover daar toen sprake van was, was negatief in die zin dat het zich toespitste op oppositie ten aanzien van de socialistische stemrechtbeweging, zoals die zich toen stilaan opnieuw ontwikkelde. Verkiezingen waren daar ideale momenten voor. Zo daagden, in de aanloop van de strijd voor de parlamentsverkiezingen van juni 1884, de anarchisten geregeld op tijdens arbeidersvergaderingen. Ze kwamen er hun (buitenlandse) kranten venten en tegenspreken. Wanneer dit niet langer door de organisatoren geduld werd, belegden ze een eigen meeting. Vroeger reeds, naar aanleiding van de uitbreiding in augustus 1883 van het kiezerskorps voor provincie- en gemeenteraden met een groep capaciteitskiezers, hadden ze in het Franse *Le Révolté* laten weten zich afzijdig te willen houden. Immers, verkiezingen konden de aandacht alleen maar afleiden van de ware zaak. Anarchisten dienden de arbeiders duidelijk te maken dat het stemrecht hen niet van het kapitalistische juk zou bevrijden.

Toch was de relatie tussen socialisten en anarchisten in deze periode nog niet helemaal uitgeklaard. Hoopten de anarchisten bijwijlen nog de socialisten in de goede richting te kunnen duwen (en vice versa)? Was het een gedeelte-

lijk gemeenschappelijk verleden dat hen af en toe naar elkaar toedreef of was het gewoon onzekerheid, machteloosheid (van anarchistische kant of van beide kanten)? Wat er ook van zij, in de jaren 1883-1884 lijken de bruggen nog niet helemaal opgeblazen. Dat bleek in 1883 toen de verjaardag van de Commune - de herinnering daaraan behoorde tot het gemeenschappelijk erfgoed van de beide families - aanleiding gaf tot een reeks contacten waarbij van socialistische zijde naast de ex-revolutionairen Debuyger, Steens en Delfosse ook de tenoren van het stemrecht Bertrand en De Paepe betrokken waren.

De in politiek opzicht hete nazomer van 1884 bracht een aantal anarchisten en socialisten onder wie de vroegere anarchist Verrycken opnieuw samen. Ze kwamen bijeen om te onderzoeken hoe ze de woelingen die volgden op de liberale verkiezingsnederlaag en de nieuwe Schoolwet van katholieke signatuur in eigen voordeel konden ombuigen. De samenwerking bleek van korte duur. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober haalden de socialisten hun eerste verkozenen binnen. Bij de anarchisten vielen de schellen van de ogen. Over de marsrichting van de socialisten kon nu geen twijfel meer bestaan. Ze was in de grond ook allang duidelijk en de socialisten hadden hun successen langzaam maar zeker voorbereid. Al die tijd hadden de anarchisten, voor een groot deel allicht uit onmacht, ter plaatse getrappeld. Ze bleven aarzelen tussen toenadering en oppositie en dit navenant de conjunctuur van kiesrechtbeweging en electorale strijd. Het woord oppositie typeert hun actie ten volle: voor de ontwikkeling ervan waren ze nagenoeg volledig afhankelijk van de evolutie van stemrechtbeweging en verkiezingen. Zolang op dat front de echte resultaten uitbleven, was er in de perioden van relatieve rust nog ruimte voor (gemakkelijke) illusies. Maar nu waren er de eerste socialistische verkozenen. Voortaan was ook in de kalme perioden toenadering uitgesloten.

Fiat lux:

de oprichting van de Belgische Werkliedenpartij

Niet alleen voor de socialistische, maar ook voor de anarchistische beweging (zeker te Brussel) luidde het jaar 1885 een periode van relatieve voorspoed in. De Brusselse anarchisten wisten hun aanhang én ook hun activiteit duidelijk te vermeerderen. De vraag of het hier om een soort afstraling van het socialistisch succes ging, dan wel om een gelijktijdig profiteren door socialisten én anarchisten van een gunstige nationale en internationale context, laten we voorlopig in het midden. Wat er ook van zij, in 1885 kreeg het socialistisch streven op beslissende wijze concreet gestalte: de Belgische Werkliedenpartij werd opgericht. De eerste stembussuccessen waren al in 1884 genoteerd. De tweekamp tussen de twee broertjes (tot dan onbeslist gezien beider zwakte, ook van het relatief sterkere socialistische broertje) kreeg een definitieve wen-

ding. De reformisten verwezenlijkten een doorbraak bij een aantal arbeidersgroepen. Het lokmiddel van het algemeen stemrecht won aan efficiëntie door de toenemende politisering van de ambachtslui en kleinburgerij (op haar beurt het gevolg van een veranderende sociaal-economische situatie, zeg maar crisis) alsook door de eerste schuchtere verkiezingssuccessen die mede als gevolg van de samenwerking met de liberalen (progressisten) werden geboekt. Anno 1885 was België al gedeeltelijk rijp voor het reformisme⁸.

De reformistische doorbraak leidde tot een definitieve breuk met de anarchisten. Over het reformistisch streven kon nu geen twijfel meer bestaan, verdere toenaderingspogingen waren uitgesloten. De anarchisten hadden geen keuze meer: de socialisten dienden uit alle macht bestreden te worden en liefst zo vlug mogelijk, wilde men niet spoedig helemaal overvleugeld worden. Het alternatief van de anarchisten voor het algemeen stemrecht was de sociale revolutie. In al haar vaagheid kon die maar moeilijk optornen tegen de concrete aantrekkelijkheid van het algemeen stemrecht. Tot een concrete tactische invulling van de notie algemene revolutie kwam men nauwelijks. Het verbaal flirten met de propaganda van de daad kon daar bezwaarlijk voor doorgaan. De vakbeweging (als tactisch antwoord op het politiek georiënteerde socialisme) had men nog niet herontdekt; deze tactiek zou in België trouwens nooit een met Frankrijk vergelijkbaar succes hebben. Als enige concretisering van de algemene revolutie bleef uiteindelijk de nooit aflatende kritiek van het reformisme in al zijn doen en laten. Dit was een negatief, in elk geval een afgeleid project. Voor zijn actie was het afhankelijk van de actie van anderen. Zeker in die jaren van consolidatie, van voor de BWP beslissende stappen, ontleende het anarchisme zijn kracht voor een deel aan die van de socialisten. De anarchisten groeiden gelijk met de socialisten. Soms bleken ook de negatieve ervaringen die militanten binnen de partij opdeden tijdens dergelijk consolidatieperioden, na verloop een extra voedingsbodem voor het anarchisme te zijn.

In de lente van 1885 werden te Brussel diverse anarchistische groepen opgericht. Een en ander gebeurde volgens het toen gebruikelijke anarchistische recept. Wars als de anarchisten waren van centralisatie en gezag, was voor hen organisatie slechts duldbaar, als die concrete welbepaalde doelstellingen beoogde en bovendien tijdelijk van aard was. De anarchistische groepsvorming verliep zeer informeel, in een sfeer van *compagnonnage*⁹. Zo kende ook Brussel anno 1885 zijn amalgaam van kleine, vrij los van elkaar staande anarchistische groepen. Vaak waren ze geen lang leven beschoren en meestal waren ze opgericht naar aanleiding van een concrete actie. Nogal wat groepen vonden hun bestaansreden in het uitgeven van een krant of pamflet; de groep droeg dan gewoonlijk de naam van deze publikatie: La Liberté, Ni Dieu ni maître, Le Fer rouge, La Torche, De Opstand. Daarnaast waren er de sociale studiekringen. Ze stonden in voor de interne vorming, maar vaak ook voor de

organisatie van meetings. De namen van deze kringen varieerden al naar gelang het accent dat er gelegd werd: *Le Fourmi*, *Les Serpents*, *La Revendication*, *Les Affamés*. Soms werd er met het oog op de organisatie van een meeting of een feest een afzonderlijke, zeer tijdelijke groep in het leven geroepen, zoals bijvoorbeeld *La Populaire* ter gelegenheid van een bal ten voordele van de werklozen in de loop van de maand april van 1885. Slechts enkele groepen mikten op een specifieke doelgroep, zoals *De Vlaamsche Opstandelingen* of *de Jeunesse Révolutionnaire*. Voor de coördinatie van de activiteiten zorgde mogelijk de zogenaamde *Union des Groupes Anarchistes de Bruxelles* die zoals andere groepen wekelijks bijeenkwam en tekende als organisator van nogal wat meetings. Heel veel mogen we ons daarvan waarschijnlijk niet voorstellen. De anarchistische activiteit kreeg ook enige samenhang doordat diverse militanten het lidmaatschap van verschillende groepen combineerden. Hoe kon het ook anders met de toch beperkte groep militanten die ze waren¹⁰.

Nochtans was er ook op dat vlak, de rekrutering, een duidelijke kentering merkbaar. Het is niet eenvoudig de aanhang van de anarchistische beweging in te schatten. Men kende er geen formeel lidmaatschap, geen of nauwelijks officiële functies. Men was vaak terzelfder tijd lid van diverse groepen (die allemaal in de politieke, een keertje ook in de culturele sfeer werkzaam waren). Dan was de cumulatie van lidmaatschap in de socialistische beweging toch overzichtelijker: men was grosso modo lid van een economische groepering (een beroepsgroep), eventueel van een sociale (mutualiteit) en een culturele (een zangvereniging bijvoorbeeld) en - afhankelijk van de graad van politisering van de socialist in kwestie - ook van een politieke groepering. De anarchisten daarentegen cumuleerden een (informeel) lidmaatschap van diverse groepen die zich in hoofdzaak in één en dezelfde, politieke sfeer situeerden. Een bijkomende moeilijkheid was ook dat de wetsdienaars niet altijd even precies waren bij hun politieke etikettering. Op deze en andere problemen bij het in kaart brengen van de aanhang van de Belgische anarchistische beweging (numeriek, sociaal) komen we evenwel terug in een besluitend hoofdstuk¹¹.

Toch kunnen we hier alvast kwijt dat in 1885 de kern van actievelingen te Brussel een relatief gevoelige uitbreiding kende. Waar er in 1884 nauwelijks een tiental militanten waren, verdrievoudigde dit aantal de volgende jaren. Het overgrote deel betrof handwerkers. Hoe kon het anders te Brussel. De politisering tengevolge van de crisis was voor deze sociale groep, alle verhoudingen in acht genomen, ook mogelijk in anarchistische zin. Er was binnen deze groep geen echt dominerende generatie. De twintigers, die meestal begin de jaren tachtig in de revolutionaire beweging waren gestapt, waren weliswaar het talrijkst, maar werden op de voet gevolgd door de veertigers. Dat waren vaak mannen die de Internationale nog hadden meegemaakt. Enkele oudgedienden haakten af; anderen bleven zeer bedrijvig. Egide Govaerts was

belangrijk als praktische organisator achter de eigen pers en ook wel als redacteur. Henri Wismans¹², die actief was in de Bond van de Juweelwerkers, 'deed' met Monier¹³ de meetings. Van de nieuwe, niet noodzakelijk jonge lichte sprongen vooral de volgende militanten in het oog: Xavier Stuyck¹⁴, duivel-doe-het-al die altijd een beetje blanquist bleef, François Ernest¹⁵, jong, zeer actief op vergaderingen en meetings, "hevig" (volgens de politie) en geliefd bij de kameraden, alsook Ferdinand Pintelon¹⁶ en de gebroeders Deroy (Antoine, Guillaume en Jean-Baptiste)¹⁷ die allen mede de anarchistische pers hielpen dragen. Binnen dit selecte gezelschap waren ook enkele Vlamingen, onder wie café-uitbater Eugène Verpoest¹⁸ uit Herentals. Mogelijk was hij de animator van de al vermelde groep De Vlaamsche Opstandelingen¹⁹.

Ni Dieu ni maître

Na dit alles kan het niet meer verwonderen. Maart 1885 was het zover, eindelijk kon de Brusselse beweging en meteen ook de Belgische beweging (want de Antwerpse *De Opstand* had 1884 niet overleefd) uitpakken met een eigen blad. Men zou deze inspanning bijna twee jaar volhouden, ondanks ernstige moeilijkheden van diverse aard. De rij werd geopend door *L'Insurgé* dat van 15 maart tot 10 mei verscheen. Aan de basis van het blad lag Lucien Pemjean, een Fransman afkomstig van Lyon²⁰. Pemjean noemde zichzelf nog in 1884 in *La Sentinelle* een revolutionaire socialist die wars was van alle verdere etikettering en "-ismen". Ideologisering kon enkel tot verdeling onder de revolutionairen leiden. Onafhankelijk als hij was, keurde hij alle middelen goed in de strijd tegen het bestaande regime: daarvoor konden in zijn ogen zowel het algemeen stemrecht als de propaganda van de daad dienstig zijn. Hij uitte zijn bewondering voor het organisatietalent van de socialisten, maar waarschuwde tegelijkertijd voor het opofferen van de persoonlijke vrijheid aan het algemeen belang. Vanuit dezelfde openheid lanceerde Pemjean *L'Insurgé*. Vertegenwoordigers van verschillende strekkingen werden uitgenodigd om mee te werken. Van meet af aan verleenden de Brusselse anarchisten Monier, Govaerts en Ernest hun medewerking. Eugène Steens, die van het anarchisme naar het 'reformisme' geëvolueerd was, ging niet in op een uitnodiging om mee te werken; daar zal de afwijzende houding van Louis Bertrand, socialistisch kopman en uitgever van *La Voix de l'ouvrier*, wel niet vreemd aan geweest zijn. Ook de progressist Roch Spingard, hoewel net als Georges Lorand niet van sympathie voor de anarchisten gespeend, ging niet in op de uitnodiging²¹. Over de animositeit tussen anarchisten en socialisten en de 'progressistische connectie' van de anarchisten verder meer.

Pemjean gaf zijn blad geen ondertitel "en iste" mee en in zijn redactionele commentaren viel ook nooit het woord anarchie of anarchisme, evenmin

werd er een lans gebroken voor het algemeen stemrecht. Dit kon nochtans niet verhinderen dat het gros van zijn medewerkers uiteindelijk van anarchistische huize was en dat werd dan uiteindelijk ook (tijdelijk) zijn thuishaven. In de loop van de maand april 1885 werd de vermelding "Rédacteur en chef: Lucien Pemjean" vervangen door de ondertitel "Organe communiste-anarchiste". Tegelijk met deze ideologische precisering werd de onderneming - bijna vanzelfsprekend - gedepersonaliseerd. Pemjean: "Quand on est sincère dans des convictions et ferme dans la lutte, il n'en coûte pas de reconnaître une erreur. A partir d'aujourd'hui, je rentre dans les rangs." Naar aanleiding van de oprichting van de BWP verstrekke Pemjean nog meer tekst en uitleg bij zijn bekering. Lange tijd, aldus de Fransman, had hij geloofd in de doeltreffendheid van de kiesstrijd. Intussen had men, in binnen- en buitenland, ter zake voldoende ervaring opgedaan. Hoe kon de arbeiderspartij met haar beperkte middelen ooit hopen op de meerderheid tegenover tegenstanders die niet alleen op geld en kranten, maar ook op de sympathie van overheid en administratie konden rekenen. Men mocht niet geloven in het gebruik, zelfs niet tijdelijk, van het algemeen stemrecht noch van vreedzame middelen in het algemeen²².

In de loop van mei, na amper twee maanden verschijning, stierf *L'Insurgé* een stille dood. Het Ministerieel Besluit van 26 april 1885 waarmee de Franse overheid het blad op de index plaatste, was daar waarschijnlijk niet vreemd aan²³. *L'Insurgé* werd opgevolgd door *Ni Dieu ni maître*. Behalve de mededeling dat men de administratie (abonnementen e.d.) van *L'Insurgé* overnam en een reeks over Stellmacher en Kammerer, twee propagandisten van de daad, voortzette, verwees nog maar weinig expliciet naar het vroegere blad. Geen tekeningetjes meer van allerhande wapens, van terechtstellingen, karikaturen van bourgeois of zinnebeeldige voorstellingen van de toekomstmaatschappij: *Ni Dieu ni maître* kreeg de gortdroge lay-out van elke krant. Opvallend ook was dat nagenoeg geen enkel artikel nog ondertekend werd. Redactioneel werd het blad volledig anoniem, alleen de naam van een vaak wisselende uitgever (beheerder, na verloop van tijd) werd nog vermeld. Anders dan *L'Insurgé* was *Ni Dieu ni maître* nu helemaal de anonieme, collectieve onderneming van de Brusselse anarchisten geworden.

De organisatie achter de krant was uitgesproken informeel. De krant was de gezamenlijke onderneming van de gelijknamige groep. Officieel én officieus rouleerde de functie van beheerder (soms ook noodgedwongen) voortdurend. Feitelijk was een beheerder bij een anarchistische krant als *Ni Dieu ni maître* een tussenpersoon tussen de publicisten en de drukker. Publicist was elkeen die vanuit binnen- of buitenland iets ter publikatie opstuurde. De beheerder verzamelde de bijdragen, legde ze, indien daartoe de tijd bleef, aan de groep voor. Soms werden bijdragen meteen aan de drukker geadresseerd, bij wie de anarchisten ook vaak binnenliepen om de kopij voor het eerstvolgende

nummer te bekijken. De opmaak van de krant kende dan ook een weinig vast stramien.

De anonieme en informele werking zorgde voor enige bescherming tegen politionele en gerechtelijke nieuwsgierigheid. Uit veiligheidsoverwegingen werden kopij en brieven ook zo vlug mogelijk vernietigd. Van de weeromstuit legde de informele aanpak een hypotheek op de continuïteit van de onderneming. En ondanks alle anonimiteit weten we toch wie van de Brusselse anarchisten van dichtbij bij de zaak betrokken waren: Govaerts, Monier, Wysmans, Pintelon, Ernest, Stuyck en ook Alexandre Colignon²⁴. Het rouleren van de functie van beheerder werd overigens in de hand gewerkt door het tijdelijk wegvallen van Govaerts en Monier vanaf eind maart 1886 tengevolge van gerechtelijke acties.

In de zomer van 1885 werd *Ni Dieu ni maître* een eerste maal verontrust door gerechtelijk ingrijpen. Toen echter werden alleen enkele anarchisten persoonlijk getroffen. In november 1885 werd met een eigen drukkerij begonnen en dat zegt wat over de relatieve slagkracht van het toenmalige Brusselse anarchisme. Het drukken was toen zowat de Achillespees van het anarchistische persbedrijf. Er waren maar weinig drukkers die commercieel of politiek in anarchistische klanten geïnteresseerd waren, en meestal eisten ze boter bij de vis, betaling op voorhand, wat voor de steeds krap bij kas zittende anarchisten geen lachertje was. Zo werd enkele malen van drukker veranderd, tot men een drukker bereid vond zijn materiaal te verhuren, zodanig dat de eigen anarchistische typografen (als het ware het prototype van de anarchist) zelf voor het drukwerk konden instaan. Voor de Brusselse anarchisten was dit een zeer voordelige regeling en het was waarschijnlijk niet toevallig dat men vrijwel gelijktijdig met een Nederlandstalig blad *De Opstand* kon uitpakken. Naar een eigen drukkerij was het nu nog maar een betrekkelijk kleine stap²⁵.

Maar voor het gerecht was het maar een koud kunstje om ook deze infrastructuur uit te schakelen. De drukkerij van de anarchisten was pas goed vier maanden operationeel, of het materiaal werd naar aanleiding van de gebeurtenissen van maart 1886 in 'bewaring' genomen. Dit volstond om voor de Brusselse anarchisten op stuk van pers de klok helemaal terug te draaien. Op het gerechtelijk optreden tegenover de anarchisten naar aanleiding van de sociale onrust die vanaf maart 1886 in het Luikse de kop opstak en vervolgens naar Henegouwen oversloeg, gaan we in een volgend hoofdstuk dieper in.

De gerechtelijke acties deden *Ni Dieu ni maître* de das om. Geen enkele drukker werd nog bereid gevonden om het drukwerk op te knappen. Een laatste nummer werd nog in de bevriende Imprimerie jurasienne te Genève gedrukt, maar daar bleef het dan ook bij. Ietwat grootsprakerig heette het dat het blad vrijwillig werd opgegeven omdat van tactiek veranderd werd. De uitgevers zouden verder alle energie steken in een misschien meer moeizame, maar zeker meer efficiënte propaganda van het gesproken woord. Niettemin

H. H. H. H.
Première année. — Numéro 1. 5 centimes Du 23 mai au 6 juin 1885 A.

NI DIEU NI MAÎTRE

ORGANE COMMUNISTE-ANARCHISTE
PARAISANT TOUS LES QUINZE JOURS

BUREAUX ET ADMINISTRATION
28, rue de la Vierge-Noire, 28
BRUXELLES

Notre ennemi, c'est notre maître.
LA FORTAINE

ABONNEMENTS BELGIQUE		ABONNEMENTS ÉTRANGER	
3 mois	0.40	3 mois	0.60
6 mois	0.80	6 mois	1.20
12 mois	1.50	12 mois	2.50

LA SEMAINE SANGLANTE

ANNIVERSAIRE DE LA SEMAINE SANGLANTE

An nom des 35,000 fusillés de la Commune de Paris, au nom de nos frères morts au champ d'honneur de la Révolution, Les Groupes anarchistes de Bruxelles font un chaleureux appel à la population ouvrière pour se réunir et célébrer dignement la date sanglante du 22 mai 1871.

A cet effet, un

GRAND MEETING PUBLIC & CONTRADICTOIRE

aura lieu au NAVALORAMA, à 4 heures de relevé, dimanche 21 mai courant.

Prix d'entrée: 10 centimes.

Pour les groupes anarchistes de Bruxelles et de la banlieue, Le Groupe organisateur: LA LIBERTÉ.

NOTRE TITRE

Il résume trop bien nos aspirations pour qu'il soit nécessaire de nous y étendre beaucoup. Ni Dieu ni Maître, cette devise popularisée par Blanqui, est républicaine de toute superstition et de toute autorité, une déclaration anarchiste.

Elle est l'idéal de tous ceux qui travaillent à l'émancipation complète de l'individu, à son entière indépendance d'autrui.

Nous nions Dieu, parce que l'attachement intellectuel que nous a apporté la science nous le montre nous son vrai jour: un moyen de terreur pour maintenir les ignorants dans l'obscurité, un fétiche destiné à assurer la domination des maîtres, le corollaire indispensable de l'autorité; nous le nions, parce qu'il est le produit de cerveaux non parvenus au plein développement et à la pleine possession de leurs facultés intellectuelles.

Nous nions aussi bien le Dieu de la théologie que celui de la métaphysique, parce que, étant tout, son idée implique forcément l'abdication de la raison et de la justice humaines et aboutit nécessairement à la négation de la liberté, c'est-à-dire à l'esclavage.

Enfin, nous le nions, parce que la science nous démontre sa non-existence.

Nous ne voulons plus de maîtres, parce que nous avons compris qu'ils sont l'unique entrave au développement moral et intellectuel de l'humanité; qu'ils ne sont que la conséquence de longs siècles d'insolidarité sociale, d'ignorance des lois de la nature; qu'ils sont les causes de l'antagonisme, des haines et des guerres fratricides des peuples et de toutes les institutions sociales reposant sur l'injustice, la violence et l'imposture.

1871

La semaine sanglante

Dès que Napoléon III eut disparu dans la boue de Sedan et que Jules-François, Gambetta et ses collègues de l'Empire, se furent emparés du pouvoir, grâce à l'inconscience ou, plutôt, au manque d'énergie de ceux qui avaient cependant d'exister la proclamation de la République, M. Thiers devint l'inspirateur occulte de la politique anti-révolutionnaire et d'un mouvement qui devait perdre le peuple dans le somnifère des perfides gouvernementales et lui imposer la dictée présidentielle.

Quand les membres du gouvernement de la prétendue Défense nationale consentirent à envoyer M. Thiers à Vézère et à Saint-Pétersbourg, pour solliciter une intervention, qu'ils pensent, au fond, aux indications du sinistre vieillard dont ils étaient les complices et qui leur avait fait comprendre la nécessité pour eux de s'assurer, en quelque lieu que ce soit, des monnaies d'Europe pour creuser les révolutionnaires français.

Après la révolution du 4 septembre, M. Thiers et ses analystes n'eurent jamais d'autre but que le désarmement ou, au besoin, l'orgueil du peuple.

Si tel n'avait pas été leur plan, il n'aurait pas laissé continuer la guerre, eux qui avaient avec certitude que la victoire n'était pas possible sans le déchaînement au dedans et au dehors des éléments révolutionnaires, déchaînements qu'ils avaient soigneusement préparés à leur profit dans l'intérêt des classes possédantes et dirigeantes dont ils faisaient partie et sur le concours desquelles ils comptaient pour se perpétuer au pouvoir.

Ce plan infernal explique les privations imposées à l'héroïque population de Paris, alors qu'il y avait dans les caves des halles centrales, au grenier d'abondance et dans les forts, des approvisionnements considérables qu'on laissait pourrir.

C'est aussi seulement par ce plan abominable qu'on peut expliquer les fatigues insupportables imposées aux troupes, les temps d'arrêt systématiques dans les mouvements commencent et les retraites ordonnées en plein succès: — à Bagneux, à la Malmaison, à Clamart, à Fontenay, à Ville-Édouard, au plateau d'Armentières, à Montretout, à Brunoy, à Saint-Cloud, on vit en plein d'atrocités impudentes.

Il devenait évident que le gouvernement persévérerait le triomphe des Prussiens pour empêcher celui des partis révolutionnaires.

M. Thiers avait donné le mot d'ordre à son retour de Vienne et de Saint-Pétersbourg: « affaiblir et décourager le peuple avant de l'exterminer par la répression, afin d'avoir ensuite plus facilement raison de lui. »

Immédiatement après la capitulation on procéda au désarmement des masses.

On sait comment le 18 mars 1871, les nombreuses colonnes d'armée, de police, de gendarmerie, de trois heures du matin, des canons de la garde nationale, parqués sur les buttes Montmartre et la Chapelle, par l'incurie du comité exécutif, sous la garde de cinq ou six hommes seulement; — on sait aussi comment, dans toute la soirée, de femmes et d'enfants arrachés les uns aux autres, les uns aux autres, les uns aux autres, les colonnes de ce régiment furent tuées par une telle partie des rangs des soldats, au moment où il venait de commander de tirer sur le peuple.

Le coup de feu et l'exécution, opérée encore par des soldats, des généraux Lecomte et Thomas qui avaient, eux aussi, ordonné de tirer sur la foule, produisirent les succès de la révolution, succès qu'il est arrivé désormais en des cas semblables, grâce à la propagande faite dans l'armée depuis 1871.

Ce succès aurait pu faire échouer complètement les calculs machinés de M. Thiers, si la révolution n'avait pas été ensuite entravée par des hommes qui prétendaient la diriger.

En somme, le mouvement du 18 mars 1871 ne fut sans autre effusion de sang que celui des

Propagandistisch en organisatorisch nam de pers een centrale plaats in binnen de anarchistische beweging.

gaf men opnieuw rendez-vous aan de "Messieurs de la Magistrature et de la Police". Een en ander typeerde de strijd van de anarchisten - naast hun andere strijd met de socialisten - met het gerecht: "... pour quelque temps, nous vous donnons congé. Mais nos relations ne seront qu'interrompues; le jour viendra bientôt, nous l'espérons, où nous pourrions les reprendre".²⁶

Niet alleen de Belgische overheid maakte het *Ni Dieu ni maître* lastig. Gelijktijdig dreigde de krant door het optreden van de Franse overheid van zijn Franse 'achterland' afgesneden te worden. Een Ministerieel Besluit van 10 november 1885 verbood de verspreiding van *Ni Dieu ni maître* bij onze zuiderburen. De anarchisten repliceerden net als ten tijde van het verbod van *L'Insurgé* met een verandering van naam. *Ni Dieu ni maître* zou in Frankrijk een aantal keer verschijnen als *La Guerre sociale*. Een nieuw Frans Ministerieel Besluit van 11 maart 1886 deed *La Guerre sociale* op de index belanden. Nog tweemaal zou deze situatie zich herhalen. Op 18 maart (verjaardag van de Commune) pakte de Brusselse ploeg uit met *L'Interdit*, dat echter reeds drie dagen later werd verboden, en op 28 maart lanceerden de Brusselse anarchisten nog een laatste probeersel, *L'Anarchiste*, maar intussen was in België hen het water al tot de lippen gekomen²⁷.

Tekenend voor het elan van de Brusselse beweging in 1885 was dat ze ook de verschijning van het Nederlandstalige blad *De Opstand* patroneerde. Dat was waarschijnlijk mogelijk doordat ze eerst betere voorwaarden van het drukken hadden verkregen en vervolgens een eigen drukkerij konden opzetten. In hoeverre *De Opstand* een zaak was van de Brusselse anarchisten blijft ten dele een open vraag. Volgens een waarschuwing van de Belgische minister van Buitenlandse Zaken aan zijn ambassadeur in Den Haag werd de redactie van het blad gevolgd vanuit Amsterdam door een Nederlands comité dat door een Fransman werd geleid²⁸. In elk geval was te Brussel een Vlaamse anarchistische groep actief, De Vlaamse Opstandelingen genaamd, die zich gelijktijdig met het verschijnen van het blad omdoopte in *De Opstand*. Het adres van de administratie was hetzelfde als van *Ni Dieu ni maître*. Als uitgever fungeerde Jean-Baptiste Soethout²⁹. Die was van Nederlandse afkomst en deed begin 1885 zijn intrede in de Brusselse beweging.

De Brusselse *Opstand* hoeft niet beschouwd te worden als de onmiddellijke opvolger van zijn Antwerpse naamgenoot, die er in 1884 het bijltje had bij neergelegd. Men nam wel de motto's over, maar voegde eraan toe: "voor Noord- en Zuid-Nederland". Volgens de al vermelde brief van de Belgische minister van Buitenlandse Zaken werden geregeld pakken exemplaren naar Nederland opgestuurd. Soethout zou wel eens de cruciale schakel kunnen zijn geweest met het Noorden; immers nadat hij eind 1885 verbannen werd, werden er welgeteld nog twee nummers uitgebracht, één in december 1885 en één in maart 1886. Voor het decembernummer fungeerde de Brusselse anarchist Jean-Baptiste Deroy als uitgever en dit nummer bevatte geen informatie

meer over de Nederlandse beweging. Het maartnummer konden we niet terugvinden; het wordt wel gesignaleerd in overheidsbronnen. In elk geval was dit het laatste nummer: na de Nederlandse connectie was toen ook de Brusselse infrastructuur opgerold³⁰.

De rol die de pers speelde binnen de beweging mag niet onderschat worden. Het belang voor de propaganda ligt voor de hand. Het plaatselijk anarchisme kreeg er een eigen gezicht door, niet onbelangrijk in de concurrentie met een socialistische tegenstrever die sowieso op een stevigere pers kon bogen. Door zijn (relatieve) continuïteit leverde de pers de broodnodige ondersteuning voor de conjunctuurgevoelige meetings. Een anarchistisch blad was bovendien belangrijk door zijn agenda en door zijn brievenbus. In zijn kolommen werd een stuk coördinatie van de plaatselijke, interregionale en zelfs internationale beweging bewerkstelligd. "Peu de journaux ... ont un courrier aussi volumineux que les journaux anarchistes; ce qui s'explique par le zèle, par la passion des correspondants. Quand un trimardeur a envoyé sa lettre à son journal, il est un homme heureux," zou de publicist Flor O' Squarr opmerken³¹. Het is duidelijk dat al deze zaken zoveel beter konden worden gerealiseerd door een eigen pers dan door een verre Franse bevriende pers waar men zich de vorige jaren had moeten op verlaten. Ongetwijfeld betekende het opzetten van een eigen pers ook, bijna noodzakelijkerwijs, in het algemeen een extra organisatorische stimulans voor de beweging.

De oplage van het tweewekelijks verschijnende *Ni Dieu ni maître* moet aanvankelijk een 1.000 à 2.000 exemplaren bedragen hebben, om in het voorjaar van 1886, toen de Brusselse anarchisten over een eigen drukkerij beschikten, zelfs - zij het naar eigen zeggen - 10.000 te halen. Ter vergelijking: de oplage van de Franse toonaangevende, wekelijks verschijnende zusterkrant *Le Récolté* schommelde tot in de loop van 1885 tussen 1.300 à 2.000 exemplaren om vervolgens te klimmen tot zowat 5.000. In 1887 zouden er dat 8.000 worden. Minstens even belangrijk als vergelijkingspunt zijn de oplagecijfers van de socialistische dagbladen *Vooruit* en *Le Peuple* die al vanaf hun ontstaan in die jaren constant ruim 10.000 exemplaren haalden³².

Voor wat de verkoop aangaat, beschikken we niet over cijfers. Een en ander liep niet van een leien dakje, meende procureur Willemaers, en door de anarchisten zelf werd alvast geklaagd over een leesverbod, op straf van boete, dat binnen de socialistische rangen werd opgelegd. *Ni Dieu ni maître* werd dan ook bij gelegenheid gratis uitgedeeld, zo bijvoorbeeld onder de soldaten tijdens de woelige lente van 1886. De anarchisten boden hun krantjes, al dan niet gratis, aan op (eigen of socialistische) meetings, aan de fabriekspoort (bij stakingen, fabriekssluitingen of gewoon), maar ook in bevriende krantenwinkels. Dit laatste circuit had als ernstig nadeel dat het zich uiteraard schitterend leende voor inbeslagneming vanwege het parket³³. Gegevens inzake abonnementen zijn ons voor de Brusselse bladen anno 1885-1886 evenmin be-

kend. Voor de anarchistische pers kwam daar nog het gebrek aan continuïteit tengevolge van het gerechtelijk optreden bij: klantenbinding, zeker door middel van abonnementen, werd er ten zeerste door bemoeilijkt.

Het is dan ook niet duidelijk waar de groep achter *Ni Dieu ni maître* de financiële middelen vandaan haalde. In elk geval was de financiële situatie gewoonlijk penibel. Inkomsten uit reclame waren er niet, men kon geen beroep doen op een bevriende organisatie voor de nodige perssteun. Het anarchistisch surrogaat daarvoor was de strijdpennig; ook de socialistische pers zou overigens nog een tijd met intekenlijsten werken. *Ni Dieu ni maître* putte uit die bron een toch belangrijk deel van haar inkomsten. De facto betekende dit dat de eigen Brusselse militanten zelf een flinke duit in het zakje deden. Een zeker beroep op de buitenlandse kameraden was ook mogelijk. Vanuit de streek rond Lyon en de Rhônevallei en ook uit Londen kwam een bescheiden bijdrage vanwege de plaatselijke groepen.

Het past hier ook even in de tijd terug te gaan. Er zijn serieuze aanwijzingen dat de bekende Franse anarchiste Louise Michel in 1882 een deel van de opbrengst van haar Belgische tournee ter beschikking stelde van de Belgische anarchistische pers³⁴. Er was ook de steun van de Italiaanse anarchist Alfonso Danesi. Danesi verkocht eenmalig 100 nummers van *Ni Dieu ni maître*, maar zou bovendien met medeweten van zijn beschermheer, de progressist Lorand over wie verder meer, een aantal exemplaren van de progressistische krant *La Réforme* verkopen ten voordele van *La Liberté* dat *Ni Dieu ni maître* in 1886 zou opvolgen.

Maar al met al zal de meest structurele (indirecte) financiële bijdrage wel gelegen hebben in het verlagen van de drukprijs, eerst door drukmateriaal te huren, later door het zelf aan te kopen. De gerechtelijke acties zouden deze poot afzagen. De informele organisatie zou daar uiteindelijk niet tegen bestand blijken te zijn en zal allicht meer een hypotheek dan een wissel op de toekomst geweest zijn. In dat verband is het tekenend dat doorlopend verschijnende bladen als *Le Révolté* en de latere *Le Libertaire* in Frankrijk, maar ook in België de socialistische *La Voix de l'ouvrier* in grote mate de zaak van één man waren, respectievelijk Jean Grave, Sébastien Faure en Louis Bertrand³⁵.

Niet alleen de anarchistische pers ging er - ondanks de nodige handicaps - gevoelig op vooruit. De Brusselse anarchisten beperkten zich niet langer tot het in de contramine gaan op de meetings van de socialistische tegenstrever, maar pakten nu ook om de zoveel weken uit met eigen meetings. Het was alsof de anarchistische beginselen inzake organisatie uitgedacht waren met het oog op het organiseren van meetings: een concreter, meer tijdelijk doel voor groepsvorming kan men zich moeilijk indenken. De publiciteit ervoor werd gevoerd in de eigen pers en met aanplakbiljetten. De belangstelling was wisselend en kon variëren van zo'n vijftig tot uitzonderlijk zelfs vijfhonderd man;

gemiddeld trad men op voor enkele honderden. Een beproefd procédé was de "openbare en tegensprekelijke meeting", waarbij de socialistische tenoren met een aangetekend schrijven werden uitgenodigd, hun aanwezigheid automatisch werd aangekondigd, hun afwezigheid steevast kon worden gelaakt en het optreden beperkt bleef tot de eigen coryfeeën, meestal Monier, Govaerts en Wysmans. De meest voorkomende thema's waren de politieke en economische situatie, de regeringspolitiek, de internationale anarchistische actualiteit, maar bovenal het reformisme en zijn panacee, het algemeen stemrecht³⁶.

De broederstrijd

Anarchisten en socialisten stonden voortaan onverzoenlijk tegenover elkaar. De strijd werd op verschillende fronten gestreden: door het gesproken en het geschreven woord, daarmee samenhangend door spreek- of leesverbod, evenals - al naargelang het uitkwam - door doodzwijgen of door bijtende spot. Een illustratie van dat laatste vormde de volgende pennestrijd begin 1885. Volgens een bericht in *Le Courrier de Bruxelles* verwachtten de anarchisten op hun herdenking van de Commune 2.000 man. Dat deed de progressistische *National belge* - en naar anarchisten aannamen had de socialistische leider César de Paepe dit geschreven - opmerken dat dit getal door een zetfout drie nullen te veel telde. Waarop de anarchisten in een lezersbrief aan de katholieke *Courrier* en *Journal de Bruxelles* repliceerden: "(De Paepe) est entré dans les rangs républicains, où le nombre se chiffre par centaines de mille, mais où il y a, nous devons le constater, de nombreux zéros, le chiffre ne fait rien à l'affaire car l'on ne compte chez nous que sur le courage individuel." Vergeten we hier overigens niet dat de Belg De Paepe ooit een vooraanstaand woordvoerder van het anti-autoritair collectivisme was geweest³⁷.

De spot van De Paepe belette niet dat zijn strijdmakker Bertrand de aankondiging van de verschijning van *L'Insurgé* au sérieux nam. Prompt schreef hij Pemjean dat er naast *La Voix de l'ouvrier* geen plaats was voor enig revolutionair blad. Er was overigens geen behoefte aan, schreef hij, en succes zou uitblijven. Pemjean reageerde hierop beslist dat er naast een evolutionistisch blad als *La Voix de l'ouvrier* zeker plaats was voor een revolutionair blad. "Abondance de clairons ne saurait nuire, d'ailleurs. Plus les déshérités pourront en emboucher, et plus l'idée socialiste gagnera du terrain, tandis qu'elle serait sérieusement en péril, le jour où un organe quelconque prétendrait monopoliser la propagande prolétarienne."³⁸

Intussen lieten de anarchisten van zich horen op de socialistische meetings. Een belangrijk deel van de socialistische propaganda tijdens het voorjaar van 1885 was gericht op de werklozen. Zo greep op 16 februari een meeting plaats van de Federatie van de arbeidersliga's waarop onder meer Jean

Volders het woord voerde, maar ook onverwacht de anarchist Monier intervenueerde. "Quand l'ouvrier a faim, il sait ce qu'il doit faire; il ne doit rien attendre des mandataires pourris de la bourgeoisie. Les droits politiques!... Ah! le suffrage universel, il s'agit bien de cela! Allons droit au but, à la bourgeoisie; c'est elle que nous devons tuer." De tussenkomst van Monier, maar ook nog een andere, niet nader genoemde anarchistische interventie ontlokten volgens de katholieke *Journal de Bruxelles* het nodige applaus. Bovendien konden de anarchisten naast de socialistische motie en tegen de zin van het bureau in, maar met de steun van de zaal, een eigen anarchistische motie ter stemming voorleggen. Deze motie riep de arbeiders op hun lot in eigen handen te nemen, zich niet te verlaten op verkozen vertegenwoordigers en tenslotte te nemen wat men nodig had; beide moties waren overigens van Parijse origine. De anarchistische motie werd uiteindelijk verworpen, maar de aanwezigheidspolitiek was toch in grote mate beloond; dat gebeurde zeker niet altijd in die mate³⁹.

De herdenking van de Parijse Commune was de uitgelezen gelegenheid om de 'reformisten' in hun programma te raken. In beide kampen waren vertegenwoordigers die de Commune van dichtbij hadden meegemaakt, in beide kampen huldigde men haar nagedachtenis⁴⁰. Om haar geschiedenis werd gestreden en voorlopig waren het de anarchisten die de boventoon voerden. *La Commune de Paris devant les anarchistes* heette het manifest dat de anarchisten in 1885 uitbrachten. Auteur Emile Digeon⁴¹, medewerker ook van *L'Insurgé*, was de grote inspirator geweest van de Commune van Narbonne in Zuid-Frankrijk. Hij was met de jaren naar het anarchisme opgeschoven. Zijn lering was duidelijk volgens de Brusselse anarchisten: het volk mocht zich alleen op eigen krachten verlaten en nooit dulden dat zijn spontaan elan werd afgeremd. Wie revolutie wou, mocht nooit aflaten. Rust roest in de revolutie. "Depuis des siècles que l'humanité est exploitée, les ambitieux ont toujours réussi à la trahir. ... Plus de parlementarisme. Que la violence seule vienne faire comprendre à nos exploités que nous n'entendons plus nous laisser tondre comme des moutons." De herdenking van de Commune gebeurde met de nodige luister. De anarchisten organiseerden een concert waar enkele honderden mensen op afkwamen. De geschiedenis van de commune, evenals de anarchistische principes, werden er kritisch uiteengezet; er werden revolutionaire liederen, maar ook romances gezongen. Tot slot was er een tombola met boeken en een collecte ten voordele van *L'Insurgé*⁴².

Nog even richtte men zijn pijlen op de socialisten. Op de stichtingsvergadering van de BWP op 5 en 6 april werd enkele dagen later door de Union des Groupes Anarchistes gereageerd met een debat waarvoor niet weinig propaganda werd gemaakt. Enkele honderden toehoorders kwamen opdagen, maar het notoire gezelschap van aangekondigde gastsprekers, de progressist Paul Janson, de socialist De Paepe, en anderen, stuurde zijn kat. De verhouding tussen anarchisten en socialisten verbeterde er niet op. Een goede maand later

raakten de Brusselse anarchisten om een niet nader bekende reden slaags met een delegatie van Franse socialistenvan die ter gelegenheid van de wereldtentoonstelling te Antwerpen de hoofdstad aandeden⁴³.

De volgende maanden werd de strijd nog enkel in de pers gevoerd. De anarchisten perkten gedeeltelijk noodgedwongen hun activiteiten in. Gerechtelijke vervolgingen vergden een heel stuk van hun energie. Die vervolgingen waren volgens hen nu precies uitgelokt door de socialistische *La Voix de l'ouvrier*, anders gezegd Louis Bertrand.

Het waren ongetwijfeld de anarchisten die midden de jaren 1880 in België de herinnering aan de Parijse Commune het meest levendig hielden.

De harde hand van vader Staat

Al een tijd voerden anarchisten en socialisten een verbeterd pennestrijd waarbij de zwaarste beschuldigingen werden geuit. Zo had *La Voix de l'ouvrier* in zijn uitgave van 4 juli 1885 zich afgevraagd hoe het toch mogelijk was dat buitenlanders de anarchistische zaak konden verdedigen zonder uitgewezen te worden. Waarmee het blad meteen het antwoord suggereerde: die buitenlanders werden niet verontrust, omdat ze hand- en spandiensten verrichtten voor de staatsveiligheid. Dit laatste was een klassiek ingrediënt in de akten van beschuldiging die anarchisten en socialisten wederzijds voor elkaar opstelden. Wat er ook van zij, het socialistisch blad had openlijk gewezen op het engagement van buitenlanders in de anarchistische beweging en was aldus volgens de anarchisten verantwoordelijk voor de inval van het parket twee dagen later op het anarchistisch hoofdkwartier.

De hele zaak zou de wereld ingaan als het anarchistisch complot van de Onze-Heerestraat 35. De inval was groots opgezet, een Amerikaanse politiefilm waardig. Veertien anarchisten werden opgepakt en een aantal uren vastgehouden, het hele huis werd grondig doorzocht, er werd van alles in beslag genomen. Uiteindelijk bleven twee Fransen aangehouden: Marie Alphonse Montant en Joseph Furet. Een en ander werd door kranten als *Le Journal de Bruxelles* en *L'Indépendance belge* bijzonder opgeblazen. Zij gewaagden van de vondst van een groot aantal revolvers en dynamietstaven en zelfs van stukken die in de richting van een complot tegen de tsaar wezen.

Er bleek helemaal niets van aan te zijn. De aanwezigheid van buitenlanders vormde allicht een welgekomen aanleiding om eens grondig het Brusselse anarchisme door te lichten zonder officiële beperkingen als een huiszoekings- of arrestatiebevel. Het resultaat van het optreden van het parket was bijzonder mager, de hele legitimatie ervoor moest dan ook gevonden worden in het thema van de buitenlanders. Vermoedelijk had het parket zich in eerste instantie vergaloppeerd. De socialist Jean Volders schreef in dat verband in *Le National belge* dat de procédés van de magistraten zuivere anarchistische propaganda vormden. Door een maximale exploitatie van het thema van de buitenlanders kon de overheid het ongelukkige effect van het gerechtelijk optreden alsnog compenseren.

Op 15 juli werd Eugène Verpoest door de politierechtbank veroordeeld wegens het verlenen van onderdak aan buitenlanders die illegaal in het land verbleven. In beroep werd zijn strafmaat nog verhoogd wegens belediging van de rechtbank. Op 27 juli werden ook Monier wegens het beledigen van de politie tijdens de inval, en de Fransen Marie-Alphonse Montant en Joseph Furet wegens het dragen van een valse naam, door de correctionele rechtbank veroordeeld. Met hun voorarrest hadden de beide Fransen hun gevangenisstraf al uitgezeten, maar meteen na de uitspraak werden ze ook uitgewezen.

Nog even moesten ze naar de gevangenis van Sint-Gillis en op die tocht werden ze begeleid door een stoet van roepende en zingende sympathisanten. Hierbij werd Egide Govaerts gearresteerd; voor Govaerts zou dit op 4 september uitdraaien op een veroordeling door de correctionele rechtbank tot twee maanden gevangenisstraf. Kort na de uitwijzing van Montant en Furet ondergingen de Duitser Franz Ricken en de Fransman Paul Martinet⁴⁴, die nadien een tijdlang de anarchistische beweging te Roubaix animeerde, hetzelfde lot⁴⁵.

De aanleiding tot de uitwijzing van Martinet vormde de verschijning van een pamflet waarin Ernest samen met dezelfde Martinet de Brusselse burgemeester Buls ervan beschuldigde betrokken te zijn bij de zogenaamde handel in blanke slavinnen. Deze trafiek in arme Britse plattelandsmeisjes, bestemd voor de prostitutie, deed toentertijd aardig wat stof opwaaien. Voor deze brochure, een bloemlezing uit de dagbladers, werd Ernest op 6 augustus veroordeeld tot een fikse geldsom aan schadevergoeding en rechtzettingen⁴⁶.

Er zou dat jaar nog de uitwijzing van de Nederlander Soethout volgen waarmee het blad *De Opstand* een belangrijke figuur verloor. In het verlengde van de vermelde uitwijzingen zou de administrateur van de staatsveiligheid de modaliteiten bij uitwijzing trouwens verstrengen: voortaan zouden uitgezeten personen niet langer zelf de grens kunnen kiezen waarover ze zouden worden gezet, ze zouden integendeel worden verplicht naar hun moederland terug te keren, wat daar ook de gevolgen van mochten zijn⁴⁷.

Gerecht en staatsveiligheid hadden met hun optreden in de zaak van de Onze-Heerestraat aanvankelijk een wat averechts effect gesorteerd. Ze zouden deze fout niet meer maken. De zaak zelf werd uiteindelijk nog maximaal geëxploiteerd door een aantal uitwijzingen van vreemdelingen en zijdelingse veroordelingen van Belgische anarchisten. Enkele andere zaken werden op dezelfde wijze behandeld. Het resultaat was dat enkele (ook belangrijke) buitenlandse militanten geneutraliseerd werden en dat onder enkele toonaangevende plaatselijke anarchisten een gerechtelijk tijdbommetje (in de vorm van een gevangenisstraf met uitstel) tikte. De ontspanner van deze tijdbom zou door het gerecht oordeelkundig gemanipuleerd worden.

Zo zag het parket nog in december 1885 af van een vervolging van *Ni Dieu ni maître* omdat het vreesde dat dit ongewenste publiciteit zou inhouden voor de anarchistische zaak. Zo streefde men ernaar, indien toch nodig, enkel vervolging uit te lokken op grond van overtredingen die door een correctionele rechtbank van beroepsmagistraten beslecht werden en niet door een assisenhof met een gemakkelijker te beïnvloeden jury van burgers. De vrij bereideneerde aanpak waartoe het gerecht en de staatsveiligheid uiteindelijk kwamen, verhinderde evenwel niet dat de overheid bijzonder beducht was en bleef voor alles wat van ver of dichtbij met anarchisme te maken had⁴⁸.

De internationale connectie

De anarchisten waren internationalisten bij uitstek. Hun toekomstmaatschappij kende geen staatsgrenzen en anders dan de socialisten erkenden ze ook geen overgangsregime waarin de staat met zijn begrenzing nog een rol zou spelen. Elk ernstig teken van sociale onrust bij de burens of zelfs wat verder werd met bijzondere aandacht gevolgd in de overtuiging dat deze onrust altijd op een of andere dag zou overslaan en de lang verwachte sociale revolutie zou inluiden. In afwachting werden alvast de nodige internationale contacten gelegd.

In de jaren tachtig gebeurde dit echter niet meer op geïnstitutionaliseerde wijze. Het internationaal revolutionair congres te Londen van 1881 had door de absolute autonomie van de regionale federaties te beklemtonen een lange periode zonder internationale anarchistische congressen ingezet⁴⁹. Hoe werden de internationale banden dan wel gesmeed?

Alvast door de pers. De anarchistische bladen bevatten doorgaans een veelheid van mededelingen van lokale groepen uit binnen- en buitenland, lezersbrieven en allerhande berichten waarbij niet zelden in telegramstijl gecorrespondeerd werd tussen de militanten, ook over de grenzen heen. Zo vervulde de anarchistische pers een soort poste restante-functie voor de vaganten die de anarchisten toch vaak noodgedwongen waren. Zo ook vormde de pers uit een andere regio of zelfs uit een ander land een spreekbuis voor de anarchistische groepen uit een bepaalde regio zonder eigen pers. Zo vonden de Brusselaars in de jaren 1883-1884 een uitlaatklep in de Lyonese pers en het Parijse *Le Révolté* en omgekeerd stuurden in 1885-1886 groepen uit heel Frankrijk hun correspondenties naar *Ni Dieu ni maître*.

Ten slotte waren er de internationale contacten die voortvloeiden uit het bestaan van 'kolonies' van buitenlandse anarchisten in de grote steden en zelfs in kleinere plaatsen. Dat contact kon louter informeel zijn, maar kon ook leiden tot een engagement van buitenlandse anarchisten in de plaatselijke beweging. Brussel was in de 19de eeuw met perioden een gezocht ballingsoord voor vreemde revolutionairen. Hun bewegingsruimte werd er echter danig ingeperkt door een vreemdelingenwetgeving waarin de administrateur van de staatsveiligheid een belangrijke rol speelde. Hij kon aan de minister van Justitie voorstellen een vreemdeling 'met vast verblijf' te verbannen, maar hij kon ook trachten te verhinderen dat iemand een vast verblijf werd toegekend door deze steeds maar tijdelijke verblijfsvergunningen uit te reiken. Voor dat laatste was hij zelf bevoegd, evenals - belangrijk - voor de uitwijzing van vreemdelingen met dergelijke tijdelijke verblijfsvergunning. Deze reglementering maakte dat vreemde anarchisten te Brussel in het algemeen, zonder onderscheid van nationaliteit, voorzichtig waren met een engagement in de plaatselijke beweging⁵⁰.

Mogelijk werd de mate van voorzichtigheid die de diverse (bescheiden tot zeer bescheiden) kolonies specifiek aan de dag legden, ook bepaald door de graad van repressie in het eigen moederland, waar men bij een eventuele uitwijzing terug naartoe moest. In elk geval was de mate van engagement afhankelijk van taalbarrières. Als er zich buitenlanders engageerden in de Brusselse beweging, dan waren het in de eerste plaats de Fransen, zoveel zal wel al duidelijk geweest zijn. De contacten met Italiaanse en Duitse anarchisten - in Verviers, dicht bij Duitsland, lag dat wel anders - waren informeler, schaarser tot zelfs bijna onbestaand, wat maakte dat deze groepen dan ook veel moeilijker door de politie te detecteren waren.

Brussel was zeker voor de communards een belangrijk toevluchtsoord geweest; het bleef dit in de jaren tachtig ook voor de Franse anarchisten voor wie het in het moederland te warm werd: Cyvoct en Métayer zouden hun naam verbinden aan de ongelukkige ontploffing te Ganshoren. Dankzij Lucien Pemjean zou het Brussels anarchisme met *L'Insurgé* na vele jaren weer over een eigen spreekbuis beschikken. Naar aanleiding van een inval in het bureau van zijn opvolger *Ni Dieu ni maître* werden in juli 1885 Furet en Montant uitgewezen en een maand later was het de beurt aan Martinet wegens medewerking aan de brochure van Ernest over burgemeester Buls en de blanke-slavinnenhandel. Dezelfde Martinet speelde vervolgens een belangrijke rol in de beweging te Roubaix waarbij hij nauwe banden onderhield met de Brusselaars. Zo kende *Ni Dieu ni maître* er een tamelijke verspreiding⁵¹.

Uit deze kleine opsomming blijkt meteen dat naarmate het jaar 1885 vorderde, steeds minder engagement mogelijk werd voor buitenlanders, voor de Fransen, maar evengoed voor de weinige andere buitenlanders die zich inschakelden in de plaatselijke beweging. Van een Nederlandse anarchistische kolonie te Brussel was er hoegenaamd geen sprake: maar één Nederlander speelde een rol van enig belang, met name Soethout als uitgever van *De Opstand*. Hij werd eveneens het land uitgezet. Hetzelfde lot onderging Ricken, één van de weinige Duitsers die actief was in het plaatselijk anarchisme. Hij werd in het verlengde van de acties tegen *Ni Dieu ni maître* over de grens gezet⁵².

De Italiaanse connectie dan. Misschien ging het wel evenzeer om een connectie van progressisten als om één van anarchisten; ze verliep in elk geval over de progressistische voorman (en crypto-anarchist?) Georges Lorand, over wie later meer. Centraal ook in deze connectie stond Alfonso Danesi⁵³. Danesi kwam in de loop van 1882 over Lyon te Brussel aan en bleef er tot 1890. Zijn activiteit nam met de jaren toe. Wel bleef hij bepaald voorzichtig. Dat hij ondanks zijn revolutionaire faam al die tijd niet werd uitgewezen, had hij te danken aan Lorand en diens politieke vrienden, onder wie de progressistische volksvertegenwoordiger Janson, die geregeld tussenbeide kwamen bij de minister van Justitie. Lorand bezorgde Danesi (en met hem nog een

aantal andere Italianen) overigens ook werk op de verzendingsdienst van *La Réforme*. Al die tijd onderhield Danesi de nodige contacten met vooraanstaande buitenlandse anarchisten als Elisée Reclus, Peter Kropotkin, Errico Malatesta en Johann Most. Zijn oorspronkelijke opdracht te Brussel zou tweevoudig geweest zijn: vooreerst moest hij in het milieu zijn landgenoot Tito Zanardelli⁵⁴ ontmaskeren als de verrader van de bekende revolutionair Amilcar Cipriani en vervolgens kwam hij de opbrengst incasseren van de Italiaanse brochures die De Paepe en Lorand bij Brusselse studenten hadden gesleten. Te Brussel fungeerde hij zowat als een plaatselijke contactman van het Italiaanse anarchisme dat zich na de repressie in eigen land vanaf 1878 (tengevolge van onder meer een aanslag op koning Umberto) noodgedwongen in het buitenland moest ontwikkelen. Dat ze konden terugvallen op een eigen internationaal netwerk, versterkte de Italianen mogelijk in hun afzijdigheid tegenover de plaatselijke groepen. In elk geval doken er geregeld Italianen op te Brussel die dan vaak meteen ook werden uitgewezen, maar over een Italiaanse groepsvorming aldaar weten we vrijwel niets.

Toch een uitzondering op de eerder geformuleerde afzijdigheidsregel vormde net de contactman van de Italianen, Danesi. Hij nam regelmatig een (eenmaal zelfs aanzienlijk) aantal nummers van *Ni Dieu ni maître* af en in 1886 zou hij zelfs door de verkoop van nummers van *La Réforme La Liberté* financieel steunen. Aan dit blad zou hij trouwens zelf meewerken. In 1887 werd hij, ondanks zijn blijvend goede relatie met Lorand, na een dispuut met de schoonzus van uitgever Emile Féron ontslagen. Mogelijk werd bij *La Réforme* zijn aanwezigheid intussen toch als te compromitterend ervaren. Enkele jaren later vertrok hij naar Boekarest om in 1895 definitief naar Brussel terug te keren. Hij liet zich niet meer met de beweging in, maar liep wel college aan de dissidente Université nouvelle. Op 31 mei 1900 stierf hij na een langdurige ziekte ten huize van Lorand. Voor deze laatste was het overlijden een aanleiding om zijn houding tegenover het anarchisme te verduidelijken. "Nous devons ... imposer l'anarchie à l'opinion par nos vertus."⁵⁵

Het aantal buitenlandse anarchisten dat te Brussel verbleef, is moeilijk te schatten. Het kunnen er hooguit enkele tientallen geweest zijn; het probleem is dat ze, zolang ze hun overtuiging niet openlijk beleden, meestal ook onbekend bleven voor de arm der wet. Slechts een minderheid engageerde zich in de plaatselijk beweging en dit in steeds mindere mate. Al in 1885 werd het Brussels anarchisme door het wapen van de uitwijzing door de overheid gedeeltelijk onthoofd. De invloed van informele contacten is nog moeilijker te meten; ook daar zullen in elk geval taalbarrières hebben gespeeld⁵⁶.

Een progressistische connectie?

We zegden het reeds, als Danesi zich jarenlang te Brussel als Italiaans anarchist staande kon houden en zelfs tot op zekere hoogte kon engageren in de plaatselijke beweging, dan was dit eigenlijk enkel mogelijk dankzij de steun van Georges Lorand en diens demarches bij zijn politieke vrienden. Mogen we hier dan ook gewagen van een progressistische (progressief-liberale) connectie van de anarchistische beweging? Dat progressisten een en ander met de beginnende Internationale en later met de BWP te maken hadden, is genoegzaam bekend, maar met de anarchistische beweging?

Georges Lorand, advocaat, profileerde zich, na een stage bij Paul Janson en Hector Denis, zeker vanaf 1884 steeds meer als een voorman van de progressisten. Hij was stichter-aandeelhouder van *La Réforme*, waarvan hij ook hoofdredacteur werd. In die tijd werd hij bovendien benoemd tot secretaris-generaal van de Fédération Progressiste, om tenslotte in 1894 te Virton als liberaal volksvertegenwoordiger verkozen te worden⁵⁷.

De oorsprong van Lorands banden met het anarchisme lag een heel stuk vroeger. Tijdens de jaren 1876-1880, woelige jaren voor Italië met diverse aanslagen en het buiten de wet stellen van de anarchistische beweging, studeerde hij aan de universiteit van Bologna. Lorand legde er contact met anarchisten en vatte er in elk geval een liefde op voor het anarchistische gedachtengoed en ook wel voor de beweging onder zijn meer internationale en dan nog liefst zuidse gedaante. Terug in België bleef hij nog een tijd actief in revolutionaire kring. Begin 1881 gaf onder meer de Italiaanse anarchist Cafiero opdracht aan "gezel" Lorand om de redactie van het Belgische socialistische blad *La Voix de l'ouvrier* rekenschap te vragen van haar tendentieuze verslaggeving over een Italiaans revolutionair congres⁵⁸. In september 1881 financierde Lorand volgens de politie de efemere Groupe Secret d'Action Révolutionnaire, waar onder meer Stuyck en Colignon deel van uitmaakten⁵⁹. In 1882 vervoegde hij zich bij enkele oud-revolutionairen en gematigde socialistes in het voorlopig comité dat de Union Démocratique zou oprichten. Volgens Bertrand verliet Lorand, "toen nog anarchist", de Union Démocratique zodra deze het algemeen stemrecht en andere hervormingen in haar programma schreef⁶⁰. In zijn verslag over de socialistische beweging in het jaar 1882 typte de Polizei-Präsident Von Madai de jonge advocaat overigens als "Hauptagitor ... an der Spitze eines geheimen revolutionären Aktionskomitès" en met zeer intense internationale contacten⁶¹.

En ook nadat hij zich openlijk tot de progressisten had bekend, bleef hij bindingen met revolutionairen onderhouden. Lorand ging daarbij tamelijk ver (zonder noemenswaardige problemen, zo lijkt het). Huize Lorand stond open voor veel revolutionairen, Italianen in het bijzonder: Malatesta, Cafiero, Zanardelli, begin de jaren tachtig, en nog vele anderen nadien. Danesi trad

hierbij vaak op als tussenpersoon. Lorand bezorgde Danesi en een aantal andere Italianen werk op de verzendingsdienst van *La Réforme*. Danesi op zijn beurt leverde Lorand dan weer stof voor zijn artikels in de krant over, precies, het warme Zuiden. Ook stond hij toe, om de postcontrole te ontwijken, dat internationale anarchistische briefwisseling op het adres van *La Réforme* of op zijn eigen adres aankwam. Hij engageerde zich bovendien in de zaak-Cyvoct. Op de reeds aangehaalde meeting van 28 februari 1884, waarin de uitwijzing van Cyvoct aan de kaak gesteld werd, was hij de belangrijkste woordvoerder. De uitwijzing van Cyvoct was volgens Lorand een gevaarlijk precedent. Overigens hadden de anarchisten het volste recht voor hun ideeën uit te komen⁶².

Ook voor de plaatselijke pleitbezorgers van het anarchisme had hij bijwijken attenties over. In hoeverre hierbij ook opportunistische, politieke drijfveren speelden - de anarchisten waren dan toch stilaan de aartsvijanden van de socialisten, die op hun beurt op het politieke toneel een steeds meer te duchten concurrent voor de progressisten werden -, is niet uit te maken. In elk geval raakten ook Govaerts en Stuyck aan werk bij *La Réforme* en werd ook toegestaan dat Danesi de opbrengst van de verkoop van een aantal nummers van *La Réforme* aan *La Liberté* doorspeelde. Ten slotte, niet onbelangrijk, zou Lorand de reiskosten van de Brusselse anarchisten gefinancierd hebben die in maart 1886 naar Wallonië, dat toen volop in beroering was, vertrokken.

Nog een tijd werd de progressistische advocaat in anarchistische kring als een "compagnon" beschouwd. Zo typeerde J. Coutant, blijkbaar een bediende bij *La Réforme*, hem als "un de mes amis ... qui est anarchiste quoique dirigeant un journal progressiste, c'est assez drôle, mais c'est ainsi."⁶³ De staatsveiligheid van haar kant zag in hem anno 1886 "un révolutionnaire ardent en relation avec les socialistes de divers pays."⁶⁴ Toch werd hij niet door de politie verontrust. Van socialistische zijde werd hij nog een tijdje als anarchist afgedaan, waarbij het evenwel niet duidelijk was waarop ze zich daarbij steunden. Na verloop van tijd bleek Lorand van zijn anarchistisch imago verlost te raken. Wel werd in de jaren negentig in de anarchistische bladen nog af en toe herinnerd aan het anarchistisch verleden van de progressistische voorman⁶⁵. Dat nam niet weg dat Alfonso Danesi, voor wie Lorand zich bleef inspannen, nog in 1891 over de progressist schreef als "een vriend van Reclus en Kropotkin," die om den brode in een progressistische krant moest schrijven⁶⁶.

Het anarchisme was voor Georges Lorand als een jeugdliefde die hij op een bepaalde manier zou blijven koesteren. Zijn contacten met de Franse anarchist én wereldvermaarde geograaf Elisée Reclus, wiens komst naar België in 1894 de directe aanleiding vormde tot de oprichting van de Université Nouvelle, hebben deze liefde ongetwijfeld levendig gehouden. De persoonlijkheid van Reclus oefende trouwens op het progressistisch milieu, de fractie die zich intussen bij de BWP had vervoegd inclusief, in het algemeen een grote

aantrekkingskracht uit, zonder dat dit evenwel leidde tot een liefdesverklaring voor het Belgisch anarchisme, maar dat is een verhaal voor later⁶⁷.

Voor Lorand was het anarchisme met de jaren zoals voor vele anderen een verheven ideaal, een heerlijke utopie. De liefde die men er in zijn jeugd voor opgevat had, bleef men steeds wat koesteren. Met ouder te worden begon men echter het erg belangrijke nadeel in te zien, namelijk dat de verwezenlijking ervan volmaakte mensen vereiste. Fascinatie voor een ster-intellectueel als Reclus (die zich, eenmaal in België, trouwens niet engageerde in de plaatselijke beweging, maar zich bovenal aan de wetenschap wijdde) of sympathie voor het anarchisme in een meer zuiderse, bijvoorbeeld Italiaanse vorm (waaraan wellicht warme jeugdherinneringen kleefden) zoals in het geval van Lorand, of in de al even exotische vorm van een commune te lande (Bosvoorde)⁶⁸ waaraan zelfs de socialistische leider Vandervelde niet ontsnapte, dergelijke gevoelens hypothekeerden blijkbaar niet een meer realistische politieke loopbaan. Meer bepaald placht Lorand op verwijzingen naar zijn verleden te repliceren dat zijn overtuiging zich mettertijd in die zin had gewijzigd dat hij het (staats)socialisme niet langer strijdig met het anarchistisch ideaal beschouwde, maar dat hij meende dat "si l'Etat doit être un jour destitué de ses fonctions multiples, c'est lui (de anarchistische gedachte) qui doit préparer cette destitution en faisant l'éducation de l'individu." Lange tijd overigens was Lorand zich solidair blijven betonen met zijn vroegere kameraden.

Een andere progressistische advocaat met een zwak voor het anarchisme (en met een internationalistisch verleden) was Roch Splingard⁶⁹. Toen hij door de Franse anarchist Cyvoct na de ontploffing te Ganshoren aangezocht werd om zijn raadsman te zijn, vond Splingard het nodig te preciseren dat hij geen anarchist was. Hoewel hij verscheidene vrienden had onder de leden van de anarchistische groep, kon hij het gebruik van geweld in democratische staten niet goedkeuren. Op de uitnodiging van Pemjean om mee te werken aan *L'Insurgé* ging hij niet in, maar de uitnodiging op zich wees toch op een blijvende affiniteit (een soort romantisch revolutionarisme?). Pemjean zou op deze weigering trouwens repliceren met wat naar zijn zeggen de eigenste woorden van Splingard waren: "Le jour où la révolution sociale éclatera, vous verrez votre vieux Splingard, le drapeau rouge à la main, offrir le premier sa poitrine aux balles des oppresseurs." Liet hij zich op een meeting in mei 1883 trouwens niet openlijk als een sympathisant van de Commune kennen, wat hem overigens het applaus van de anarchisten opleverde. Van concrete steun aan de anarchistische beweging is alleen bekend dat hij, toen agenten door anarchisten de toegang tot een meeting ontzegd werd, dit optreden verantwoordde met de opmerking dat hij de huur van de zaal bekostigd had.

Het is weinig waarschijnlijk dat Janson, nog een progressist wiens naam hier gevallen is en stagemeeester van Lorand, diens verregaande sympathie voor het anarchisme deelde. Verder dan interpellaties en interventies ten

voordele van buitenlandse anarchisten reikten Jansons sympathieën voor het anarchisme allicht niet. Hiermee stopt dan ook de - zeer bescheiden - progressistische connectie of beter de connectie-Lorand van het Brussels anarchisme⁷⁰.

- ¹ ARA, Vrpól, Algemene dossiers, 141; SAB, Pol, 177, XXI, 2; ARA, Park-gen Brs, 220,77; P. Destatte (1991), 274-276; P. Destatte (1979), 111-135; H. vanden Broeck (1986), 46-51.
- ² Antoine Cyvoct (1861-1930), wever. Paul Métayer (1863 Lyon - 1883 Ganshoren). J. Maitron (1975), I, 166-170; M.M. (1973), *Cyvoct, Antoine*, in: *DBMOF*, XI, 294-295; G. L(orand) (1884), 117-120; ARA, Park-gen Brs, 220,77; ARA, Vrpól, Algemene dossiers, 141.
- ³ Egide Govaerts (°1839 Brussel), krantenverkoper. SAB, Pol, BE, 4149; E. Govaerts.
- ⁴ ARA, Park-gen Brs, 220; *De Opstand*, 3-1883; *Rév.*, 3-3-1883.
- ⁵ *La Sentinelle*, 20-1-1884; 17-2-1884; *L'Hydre anarchiste*, 4-2-1884; *Le Défi*, 10-2-1884; G. L(orand) 1884, 117-120; J. Maitron (1975), I, 166-170; H. vanden Broeck (1986), 53-54.
- ⁶ *DN*, 25-11-1883; *Le Défi*, 3-2-1884.
- ⁷ SAB, Pol, 178bis, Pol Brs, 18-3-1883, 19-3-1883; *Rév.*, 29-9-1883; *L'Hydre anarchiste*, 24-2-1884; 23-3-1884; *Le National belge*, 17-4-1884, geciteerd in A. Schaner (1965), 40; *Rév.*, 7-12-1884; H. vanden Broeck (1986), 52, 54-55.
- ⁸ M. Steinberg (1963), 198-215.
- ⁹ J. Maitron (1975), I, 122-124.
- ¹⁰ *Ins*, 1885; *NDNM*, 1885-1886; *GS*, 1885-1886; *De Opstand*, 1885; *La Liberté*, 1886; SAB, Pol, 176.
- ¹¹ Zie bijvoorbeeld ook J. Maitron (1975), I, 124-130, 452; J. Maitron en A. Droguet (1973), 9-22.
- ¹² Henri Wysmans (°1858 Sint-Joost-ten-Node). SAB, Pol, BE, 4119; H. Wysmans.
- ¹³ Ferdinand Mon(n)ier (°1854 Elsene), banketbakker, venter *La Voix de l'ouvrier*, krantenhandelaar. Monier was einde de jaren 1870, begin de jaren 1880 al actief in de revolutionaire beweging. ARA, Ass Brab, 1886, 1176/1930; J. Puissant (1982), 191-193, 197-200; D. de Weerd (1972), 102, 108; H. vanden Broeck (1986), 84.
- ¹⁴ Xavier Stuyck (°1856 Brussel), bediende, was eerder in blanquistische kring actief. H. vanden Broeck (1986), 84.
- ¹⁵ François Ernest (°1866 Ukkel), typograaf. SAB, Pol, 177, I; H. vanden Broeck (1986), 84.
- ¹⁶ Ferdinand Pintelon (°1862 Brussel), schoenmaker. SAB, Pol, 177, I; H. vanden Broeck (1986), 84.
- ¹⁷ Antoine Deroy (°1860 Brussel), Jean-Baptiste Deroy (°1863 Brussel) en Guillaume Deroy (°1857 Brussel), allen typograaf. H. vanden Broeck (1986), 84.
- ¹⁸ Eugène Verpoest (°Herentals 1841), venter, caféhouder. SAB, Pol, BE, 4115; E. Verpoest.
- ¹⁹ ARA, Park-gen Brs, 223, A; 224; 225, Pol Brs, Sociétés anarchistes et socialistes. Ligues ouvrières, (1886); ARA, Corr Brs, 1886, 765; ARA, Ass Brab, 1886, 1176/1930; SAB, Pol, 177, 178bis; M. Nettiiau (1981), 234; H. vanden Broeck (1986), 77-89.
- ²⁰ Lucien Pemjean (°1861 Lyon), journalist. KP, Leopold II, 2085, Adm Staatsv, 20-5-1885.
- ²¹ *La Sentinelle*, 31-8-1884; *Ins*, 13-3-1885.
- ²² *Ins*, 19-4-1885, 3-5-1885.
- ²³ *Ins*, 10-5-1885.
- ²⁴ Alexandre Colignon (°1855 Brussel), stoffeerder. SAB, Pol, BE, 4031; A. Colignon.
- ²⁵ ARA, Corr Brs, 1886, 765.
- ²⁶ ARA, Corr Brs, 1886, 765; *NDNM*, 22-5-1886.
- ²⁷ *GS*, 23-11-1885; 6-12-1885; 1-1-1886; 12-2-1886; *L'Interdit*, 18-3-1886; *L'Anarchiste*, 28-3-1886.
- ²⁸ MBZ, Klassement B, 186, II, Min Bin, 5-6-1886.
- ²⁹ Jean-Baptiste Soethout (°1859 Brussel), schoenmaker. ARA, Vrpól, 421240; J.-B. Soethout.
- ³⁰ SAB, Pol, 177, Staatsv aan Pol Brs, 15-7-1886; MBZ, Klassement B, 186, II, Min Buit Nederland, 18-6-1886.
- ³¹ F. O'S'Quarr (1892), 15.
- ³² J. Maitron (1975), I, 144; M. Oukhow (1960-1968), 435-440.
- ³³ ARA, Park-gen Brs, 223, A, Proc Kon aan Proccgen, 7-7-1885; SAB, Pol, 177, H. Pintelon aan H. Wysmans, 1-11-1886; Circulaire generaal A.-L. van der Smissen, 2-4-1886, gepubliceerd in: L. Bertrand (1887), I, 122.
- ³⁴ Volgens de Duitse politie (begin 1883) schonk zij 600 frank met het oog op de stichting van een Brussels anarchistisch blad. Louise Michel zelf in haar memoires spreekt naast diverse andere giften van 100 frank voor de Antwerpse socialistische pers en een onbepaald bedrag voor diverse doeleinden. Het Antwerpse blad *De Opstand* was toen in elk geval het enige anarchistische blad in België. R. Höhn (1964), 155; Polizei-Präsident Von Madai, 30-1-1883; E. Thomas (1980), 202.
- ³⁵ J. Maitron (1975), I, 144-146, 463-469.
- ³⁶ H. vanden Broeck (1986), 114-116.
- ³⁷ H. vanden Broeck (1986), 116-117.
- ³⁸ IEV, Bertrand, 307, L. Bertrand aan L. Pemjean, 26-1-1885; *Ins*, 15-3-1885; H. vanden Broeck (1986), 117.
- ³⁹ H. vanden Broeck (1986), 118-119; J. Maitron (1975), I, 178-179.
- ⁴⁰ Zie voor de overlevering m.b.t. de Commune

- specifiek voor Luik M. Zanatta (1971) en (1972),
als ook het volgende hoofdstuk.
- ⁵¹ Emile Digeon (1822 Limoux - 1894 Trèbes),
Franse journalist. *Digeon, Emile*, in: *DBMOF*, XII,
1974, 34-35.
- ⁵² *La Commune de Paris devant les anarchistes* (1885),
Brussel; *Ins*, 22-3-1885, 19-4-1885; H. vanden Broeck
(1986), 119-120.
- ⁵³ *Ins*, 19-4-1885; SAB, Pol, 176, Pol Brs, 13-4-1885;
Socialismus (1887), 82; R. Höhn (1964), 254; Polizei-
Präsident Von Madai, 6-7-1885; H. vanden Broeck
(1986), 120-121.
- ⁵⁴ Paul Martinet (1857 Bougie-Algerije),
breitgoederenmaker, vervolgens fotograaf. *Martinet*,
Paul, in: *DBMOF*, XIV, 1976, 32; J. Polet (1967),
passim.
- ⁵⁵ NDNM, 1-8-1885; *De Opstand*, 20-9-1885; ARA,
Park-gen Brs, 223, A, Adm Staatsv aan Proc-gen, 25-
7-1885; Proc Kon aan Proc-gen, 7-7-1885, 22-7-1885,
25-7-1885, 29-7-1885; Proc-gen aan Min Jus, 1-8-1885;
H. vanden Broeck (1986), 136-140.
- ⁵⁶ H. vanden Broeck (1986), 140.
- ⁵⁷ ARA, Vrpol, 421240; J.-B. Soethout; H. vanden
Broeck (1986), 141.
- ⁵⁸ ARA, Park-gen Brs, 223, A, Proc-gen aan Min
Jus, 21-12-1885; H. vanden Broeck (1986), 136.
- ⁵⁹ J. Maitron (1975), I, 115-117.
- ⁶⁰ H. vanden Broeck (1986), 148.
- ⁶¹ J. Polet (1967), 45, 50, 55, 60; SAB, Pol, 177, Pol
Brs, 3-8-1885.
- ⁶² R. Höhn (1964), 276, 313-314; Polizei-Präsident
Von Madai, 24-7-1886, 15-11-1887; SAB, Pol, 177,
178bis, Pol Brs, 29-4-1883; ARA, Park-gen Brs, 220,
223, A, 4-7-1885; H. vanden Broeck (1986), 154-156.
- ⁶³ Alfonso Danesi (1834 Bologna - 1900 Brussel)
had gestreden aan de zijde van Garibaldi. M.
Dumoulin (1983), 47-48, passim; H. vanden Broeck
(1986), 149-151, passim.
- ⁶⁴ Tito Zanardelli (ca 1847 Venetië), typograaf. M.
Dumoulin (1983), 47, passim; H. vanden Broeck
(1986), 150, 152-153.
- ⁶⁵ N. Pernicone (1971), 108; J. Maitron (1975), I, 79;
M. Dumoulin (1983), 42-50; H. vanden Broeck (1986),
149-151.
- ⁶⁶ H. vanden Broeck (1986), 159.
- ⁶⁷ Georges Lorand (1860 Namen - 1918 Aken).
Zie o.a. M. Dumoulin (1983), 44, passim; H. vanden
Broeck (1986), 112-114, passim; J.-L. de Paepe (1972),
21, 153.
- ⁶⁸ *La Révolution sociale*, 2-1-1881.
- ⁶⁹ A. Schaner (1965), 47.
- ⁷⁰ L. Bertrand (1907), II, 354; L. Bertrand (1927),
I, 229; over de Union Démocratique zie vorig
hoofdstuk.
- ⁷¹ R. Höhn (1964), 133; Polizei-Präsident Von
Madai, 14-6-1882.
- ⁷² G. L(orand) (1884), 118-120.
- ⁷³ IISG, Peukert, J. Coutant aan (J. Peukert?), 21-12-
(1884).
- ⁷⁴ ARA, Park-gen Brs, 223, A, Adm Staatsv aan Proc-
gen, 17-5-1886.
- ⁷⁵ *HL*, 23-5-1891; *Lib*, 17-12-1893.
- ⁷⁶ IISG, Gross, A. Danesi aan J. Gross, 23-11-1891.
- ⁷⁷ Zie hoofdstuk V, *Het gemiste rendez-vous met
Elisée Reclus*.
- ⁷⁸ Zie hoofdstuk VII.
- ⁷⁹ Roch Splingard (ca 1843 Roux), advocaat.
H. Wouters (1963-1971), I, II, III, passim.
- ⁸⁰ ARA, Park-gen Brs, 220, R. Splingard aan A.
Cyvoct, 28-2-1883; 224, 24-5-1885; *Ins*, 15-3-1885;
H. vanden Broeck (1986), 91-92, 122.